

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

különlenyomat

tudomány

kultúra

1999 | 4

Szabó Béla

Haszontalan dolgok tudománya? A római jog a harmadik évezred küszöbén*

Ha a különböző tudományterületek képviselőinek vegyes összetételű, nem feltétlenül szakmai közönség előtt kell „közérthetően” bemutatniuk szívükhöz közel álló diszciplínájukat, akkor Magyarországon a jogászok mindig is előnyben vannak a természettudományok, vagy más társadalomtudományok képviselőivel szemben. Mert, ahogy hazánkban csaknem minden férfi ért a labdarúgáshoz, úgy a lakosság nagy része — bizonyos szinten — a jogi kérdésekben is otthon érzi magát. De ez nem lehet másként egy „jogász nemzet” tagjainál.

Mert a magyar bár már csak volt lovas-nemzet, de elvitathatatlan, hogy „jogászkodni” még ma is nagyon tudunk. S így volt ez korábban is: a 17–18. században, amikor szinte minden nemes kapott fiatalkorában valamiféle jogi képzést; a 19. századi „táblabírók” korában amikor a társadalmi haladás előrelendítői és kerékkötői között jórészt jogvégezetteket találunk és midőn az értelmiség közel fele jogvégezt volt, vagy a 20. század első felében, midőn a felsőfokú képzésben résztvevők több, mint 1/3-át még mindig joghallgatók tették ki. S lehet, hogy így van ez újra ma is, midőn alig lehet követni a jogi karok szaporodását és a hallgatói létszám növekedését.

A magyarok mindig is hízelegtek maguknak azzal, hogy a jogi kérdések iránt különös érzékenységgel rendelkeznek. A magyar „jogász nemzet”, amely mind köz-, mind magánjogában egy sajátosan fejlődött, rendkívül szilárd tradíciókra épülő, jórészt szokásjogon alapuló jogrenddel rendelkezett a modern kort megelőző évszázadok folyamán. Az utóbbi másfél száz évben pedig — idomítva jogelveit az új elvárásokhoz — egy olyan jogrendszert dolgozott ki magának, amely sajátos fejlődéssel ugyan, de megfelelt és megfelel a modern idők elvárásainak.

Az, hogy a magyarok „jogászkodó hajlamúak” természetesen egy nagy-nagy általánosítás, de talán lehet is benne valami, hiszen a jog, mint a kultúra egyik összetevője, nem minden civilizációban tölti be ugyanazt a fontos szerepet. Vannak népek, melyek különleges jogi vénával rendelkeznek, vagy inkább olyan népek, melyek számára a jogi rend különlegeset és többet jelent, mint a többiek esetében. Elfogadott nézet például, hogy a jog az európai kultúrára, mint egészre jelentős mértékben rányomja bélyegét. S lehetnek olyan népek, így talán a magyar is, melyre ez fokozottan igaz lehet.

* Az előadás elhangzott a Tudomány Napja alkalmából rendezett tudományos ülésen, 1998. november 6-án.

A jog elsősorban a társadalmi rendben felmerülő meghatározott problémák megoldását jelenti. Az embereket a körülmények mindenkor olyan rendezési problémák elé állítják, melyeket meg kell oldaniuk. A jog, csakúgy mint a társadalmi rend nem egyszer és mindenkorra adott és meghatározott. A jog, mint normarendszer egy „kihívásra” adott olyan „válaszként” fejlődik, mely az ember szellemi alkotó erejéből, a tényállás — helyes vagy hibás — megítéléséből, a hasznosnak és ideálisan szükségesnek tekinthető megoldások — helyes vagy hibás — felismeréséből alakul ki.

A jog a kultúra egészének a részét képezi, de saját szerepe van ezen belül, mégpedig sajátos alaptendenciája miatt, amely nem más, mint a béke, a biztonság és az igazságosság szolgálata a rend megteremtésén keresztül. A jog ugyanakkor elsősorban a társadalmi rendben felmerülő meghatározott problémák megoldását jelenti és nagy mértékben tárgyhoz kötött, vagyis a társadalmi rend pontosan meghatározott kérdéseire olyan válaszok születnek, melyek tartalmilag az adottságok által túlnyomóan előre meghatározottak és így nem szülehetnek meg teljesen tetszés szerint. Talán kissé patetikusán fogalmazva a válaszok és megoldások megelégedése a jogászok feladata. Létrehozhatnak új szabályokat, új normákat, de ugyanakkor a jogászoknak széles körben lehetőségük van arra, hogy — bizonyos keretek között — esetleg egy másik jogi kultúrától *átvegyenek* megoldásokat. Az egyszer megtalált jó megoldások hosszabb időn keresztül alkalmazhatónak bizonyulhatnak, ugyanakkor azonban adott esetben fékező kötöttséggé is válhatnak. Mint mindenütt a kultúra fejlődésében, a jog területén is sikeres és elhibázott megoldások léteznek egymás mellett.

A jog tárgyhoz kötöttsége — az hogy a jog segítségével megoldandó problémák úgynevezett „örök vagy visszatérő emberi konfliktusok” — lehetővé teszi tehát, hogy az egyik jogi kultúra megoldásokat vegyen át a másiktól. Nem beszélhetünk ugyanis önmagukban zárt jogi kultúrákról. A kölcsönös befolyásolás sokoldalúságát nyilvánvalóvá teszi az a tény, hogy minden szellemi fejlődés cserehatásokat és érintkezéseket követel meg az *egymás mellett* élő és történetileg *egymás után* élő közösségek között. S mint a kontinentális Európa társadalmi és kulturális folyamatainak részese, ez alól a magyar jogfejlődés sem volt kivétel. Annak ellenére így van ez, hogy a magyar jogtörténetírás tradíciói szerint a sajátos magyar jog egy sajátos „néplelek” kifejeződése és mint ilyen egyedi.

S itt kerülhet végre szóba az előadás címében jelzett tudományterület és egyetemi diszciplína, a római jog szerepe. A római jog az európai jogi kultúrák legnagyobb „minta-szolgáltatójának”, a jogi megoldások mindmáig kimeríthetetlen „kincsesbányájának” tekinthető. A római jog Európában kifejtett hatását sokan az „európaiság”, az európainak nevezhető műveltség egyik legfontosabb összetevőjének tartják a kereszténység és a görög filozófia mellett. A római jog az egyik, olyan kulturális örökség tehát, amely miatt az európaiak különböznek más kultúrkörök képviselőitől.

Ez a rövid megfogalmazás: „római jog” egy nagyon összetett, történeti jelenséget takar. Egy olyan történeti jelenséget, amelynek két és fél évezredes múltja van. És ezen idő alatt, korszakonként mindig is mást értettek alatta. Annak ellené-

re, hogy keletkezése és így elnevezése is az ókori Római Birodalomhoz köti, ez a jelenség immár több, mint 1500 évvel túlélte a nagy birodalom bukását.

Az ókori közösségi élet által felvetett kérdésekre adott válaszok, jogi megoldások csak nagyon rövid ideig voltak igazán „rómainak” tekinthetők. A Birodalom terjeszkedésével a sikeres megoldások, a bevált rendező normák az egész Mediterráneum világát „meghódították” együtt a római fegyverekkel. Csak míg a római légiók táborait, a fegyver hatalmát és a Birodalom határait elsodorta a történelem, azok a jogi megoldások és módszerek, melyeket a régi római jogászok kidolgoztak, csupán elhalványultak a „középkor sötét évszázadaiban”. De csak azért, hogy ezen századok múltával annál jelentőségteljesebben termékenyítsék meg — *mindmáig hatóan* — az európai jogéletet.

A „római jog” túlélésének alapja az ókorban ismert jogi megoldások összegyűjtése volt, melyet a 6. században Iustinianus kelet-római (bizánci) császár parancsára hoztak létre, s mely gyűjteményt a későbbi korok *Corpus Iuris Civilis*-ként ismertek. Ez a három részre osztott munka egy olyan szöveggyűjteménynek, megoldások kincsesládájának tekinthető, amely a római jog teljes, mintegy ezeréves fejlődési korszakát tükrözi. Ezen gyűjteményen és a középkori Egyház jogán épült fel aztán az ún. európai „*ius commune*” (közös jog) épülete.

A „*ius commune*” fogalma alatt egyrészt egy olyan joganyagot értünk, amely a 12. és 18. század közötti Európában közös forrásokon alapuló jogi alapelvek és jogi tanok összességét fogta át és amely a gyakorlatban is megvalósult más helyi, provinciális jogszabályok és helyi szokásjogok mellett. Ugyanakkor jelenti a jogi meggyőződés, a jogtudás (a jogtudomány), tulajdonképpen a *jogi kultúra összeurópai egységét* is ebben a történelmi korszakban.

A fogalom tehát bizonyos kettősséget hordoz. Jelöl egyrészt bizonyos közös, általánosan elfogadott tudásanyagot, másrészt pedig egy többé-kevésbé — korszakonként különböző elvek szerint — érvényesülő tételes jogszabálytömeget, melynek kialakításában elsősorban a tudomány illetve — egyes korszakokban ahhoz kapcsolódva — a jogszolgáltatás játszott döntő szerepet. S ennek egyik legfontosabb alapja a többszörösen újragondolt, igazított, de lényegében, használhatóságában nem csorbult iustinianusi római jog volt. Minden mai európai jogrendszer nagyobb, vagy kisebb mértékben magán hordja ezen évezredes joganyag évszázados lenyomatait, annak ellenére, hogy a nacionalizmus, a nemzetállamok eszménye a 19. századtól szakítani akart a régi közösséggel, amely századok alatt a közös európai jogi irodalomban, és a többé-kevésbé azonos alapokon nyugvó jogszolgáltatásban egykor kialakult.

Hatalmas, egész Európában figyelembe veendő tradíció ez, amely már emiatt is helyet kellene kapjon a mai jogászok képzésében. De az ókori római jog, tehát az alapok oktatásának ennél sokkal kézzelfoghatóbb szerepe is van ma, évezredekkel később. A római jogon keresztül gondolkodni akarjuk megtanítani hallgatóinkat, mégpedig a problémák sajátos jogászai megközelítési lehetőségét kísérjük meg közvetíteni. Mert a dolog természetéből adódóan van egy speciális jogászai gondolkodásmód, amelyik különbözik a laikusok és más szakmák képviselőinek módszereitől. A jogi problémák megoldásának módszerét, a lehetséges

megoldások egy bizonyos készletét kívánjuk bemutatni. Mert gondolkodó jogászokat kell nevelnünk, akik biztos alapokkal igazodnak el a gyorsan változó jogszabályokban. Ugyanis lehet, hogy az, amit ma tökéletes megoldásnak látunk, holnap — bizonyos okokból — már alkalmazhatatlan lesz. Ha csak a mában élénk, csak a ma hatályos és „hasznos” jogot oktatónk hallgatóink későbbi gyakorlatbeli helyállását tennék lehetetlenné.

A gondolkodás „pallérozásának”, a jogászai megközelítések gyakorló pályájának szerepe mellett a római jog ismeretének, mai jogoktatásban betöltött, európai mércével mérve is kitüntetett szerepének azonban más okai is vannak. A fentebb vázolt tradíciók miatt az a fogalomkészlet, azok a probléma-megközelítési lehetőségek melyeket oktatunk, egy „közös nyelvet” képeznek a kontinentális Európa jogásza számára. Közös nyelv ez, melynek — a 19. század eleje óta — különböző „dialektusait” beszéljük, de amely mindenképpen elegendő egymás megértéséhez, a közös megoldások megtalálásához. Mert vannak és egyre inkább lesznek olyan közös feladatok, melyeket erre a közös hagyományra alapozva könnyebben meg tudunk majd oldani.

Az Európai Közösségben megfogalmazódott az a kívánság, mely szerint egysegiesíteni kell a teljes magánjogot, összeurópai szinten, mondjuk egy *code civil Européen* formájában. Természetesen ehhez még nem értek meg az összes előfeltételek. Ehhez intenzív tudományos előmunkálatok szükségesek, melynek előfeltétele a múlt század óta uralkodó „jogi nacionalizmus” leküzdése a jogoktatás és a kutatás terén. Ez nem jelentene mást, mint egy európai jogtudomány megteremtését, tulajdonképpen azonban a jogtudomány átfogó „re-europaizálását”, újra európaivá tételét.

Ezen európai jogtudomány megteremtéséhez elengedhetetlenül szükséges annak a tudatnak az ápolása, hogy mindmáig hatóan, látenszen létezik egy közös európai jogi kultúra, melynek magját a fejlődésből adódóan a római jog képezi. Ebben rendkívül fontos szerepe van a jogoktatás európaibbá tételének, és abban a jogtörténet, jog-összehasonlítás és a jogelmélet pozíciói erősítésének. Fontos azon közös rendszertani, fogalmi, dogmatikai és eszmetörténeti alapok kidolgozása, melyeket a kétszáz év óta tartó „jogi nacionalizmus” maga alá temetett.

Az európai jogegységesítési folyamat ugyanis nem lehet pusztán a mindenkori fellépő igényekre történő aktuális válaszok megtalálásának a sorozata. A jogtudománynak elé kell mennie a megoldandó feladatoknak és a modern európai jogrendszerek közös gyökereitől kiindulva, a magánjogból, mint középpontból kell megkísérelnie az új *ius commune Europaeum* alapjainak lerakását, ezzel előkészítve a talajt a jogalkotó szervek tevékenységének, egy majdani Európai Magánjogi Törvénykönyv megteremtésének. Ebben a tevékenységben is ki kell fejeződnie annak, hogy a jog több, mint részletes szabályok összessége: az összeurópai jogi közösség központjában a jogról és az igazságosságról felhalmozott évszázados tapasztalatok állnak.

Csakúgy mint a múltban, a jövőben is azonos alapvető jogelveket fognak követni az európai államok: a fa — melynek gyökereit a római jog, s melynek törzsét a *ius commune* képezte — sok különböző irányba nőtt ágait az európai népek

lassan-lassan kialakuló, egyesítő akarata ismét egybekötözi és egy irányba fogja növeszteni. S ezen a fán nekünk magyaroknak is meg van a magunk kitüntetett helye, s a növekedés irányát nekünk is követnünk kell.

S bármennyire is furesának hat, azzal tehetjük ezt meg, ha a római jog régi, történelmi módszereit, szabályait minél behatóbban oktatjuk úgy, hogy közben szem előtt tartjuk az ezen joganyagon alapuló későbbi fejlődést is. Vagyis ha *az egész tradíciót* oktatjuk és tudatosítjuk. S ilyen tekintetben a — nem modern, a nem rögtöni hasznat hozó — római jog is „hasznos dolgok tudománya” lehet.

Eddigi kutatási törekvéseim azt kísérelték meg igazolni — kicsit talán szemben a magyar jogtörténetírás hagyományos téziseivel — hogy a magyar jog számos sajátossága ellenére, melyek egyes sajátos jogintézményeiben, jogelveiben és a jogi kultúráltság egyes eltérő vonásában jelentek meg, egy tradicionálisan európai jogrendszer vonásait hordozta magán egész fejlődése során. A többi nemzetek jogalkalmazóihoz hasonlóan a magyar jogalkalmazók is szükség szerint meríttek a római jog kimeríthetetlen tárházából. Lehet, hogy a merítésre használt edény kisebb volt a másol alkalmazottnál, de senki sem vitathatja, hogy sajátosságai ellenére a történeti Magyarország területe beletartozott az európai *ius commune* nagy érvényesülési tereumába. A felmerülő jogi problémák jellege miatt nem lehetett ez másként.

Ezt mutatják a kora újkori egyetemjárás adatok, a nyugat-európai jogi könyvek széles elterjedtsége abban a korban. A „nemesség bibliájának”, Werbőczy Hármaskönyvének akkori népszerűsége egyértelműen a sajátosan magyarnak tekintett jogintézményekre irányította a jogalkalmazás monopóliumával rendelkező nemesek figyelmét. De a *ius commune* háttérben való érvényesülése, „búvópatak-ként” való állandó jelenléte nélkül nem működhetett volna a magyar magánjog újkori rendszere. A magyar jogélet nem nagy törvényhozó aktusok révén, hanem a szükségleteknek megfelelő belátással fogadta be az európai közös jogot. A magyar jogtudók képzettségüknel fogva, esetleg politikai meggyőződésük ellenére is merítettek a „búvópatakból” a századok során. Erre alapultak többek között hogy egy mindenki által ismert és megélt példát hozzak — a mindmáig érvényben levő és a mai „eredeti tőkefelhalmozás” korában is alkalmazható „legkapitalistább szocialista magánjogi törvénykönyv”, a magyar Polgári Törvénykönyv is.

Ezt az évezredek tradíciót tükrözték és tükrözik vissza a modern kor és a jelen jogszabályai, jogoktatása és jogalkotási törekvései is.

Ezen tradíciók kutatása, megismertetése és oktatása talán hozzájárul majd ahhoz, hogy a jövő nemzedékek magyar nemzete ne csak „jogász” legyen, hanem tudásában, erkölcsében s tartásában sokkal inkább „európai” is.